

עֲצֵי שְׁטִים עֲמָדִים מקורות יניקתו של יצר ההישרדות האנושי

אל כוחו העצום של יצר ההישרדות הטבוע בעומק נשמתו ובתת-הכרתו של כל יצור אנושי התוודעתי לראשונה ביום פרוץ מלחמת העולם השנייה, ואני רך בשנים. וכי אפשר לשכוח בוקרו של יום זה?! הן ניצב הוא מולי תדיר, בכל זוועתו, גם בשעת כתבי שורות אלו! שהיתי אז באוטבוצק, עיירת נופש ליד וורשה. שעת השחר זועזעה ונקרעה לפתע, מטר עז של פצצות ניתך ארצה ברעש אדיר ומחריש. באורח מבוהל ומחריד פרצנו מביתנו. קרבן השחר בבוקרו של יום זה היה בית היתומים היהודי הגדול על פעוטיו וילדיו.

ואני, ילד כבן 11, חוויתי כל זאת, ראיתי את כל הזוועה שנפערה לפתע מול עיניי. חשתי אז לפתע באותו כוח שהתחיל להתגבר ולפעם בקרבי אט אט ובעצמה גדלה והולכת, שלימים, במועד מאוחר יותר, שמעתי שקוראים לו יצר ההישרדות, כוח הרצון להישאר, הכמיהה לחיים או המאבק להיאחו בהם... ומאז אותו בוקר ועד היום "הוא" לא עזבני. נפגשתי עמו מאז כמעט מדי יום, לעתים אף מספר פעמים ביום. הוא הפך חלק מיישותי. הוא אשר שמרני במשך תקופה ארוכה בחפירות עמוקות, טחובות ואפלות בבית הקברות היהודי שברחוב אוקופובא, שהיה פרוש ממול חומותיו של גיטו וורשה. הוא פיעס בקרבי בחזקה בבונקר החשוך, המאובק והמחניק ברחוב מורנובסקה מס' 42, בעת שוורשה החלה בוערת בליל התקדש חג הפסח — "חג החירות" של שנת תשי"ג, בשעה ש"ערכנו" את הסדר בהסבת פרקדן, כן, בהסבה, כמצווה, כשגופי לחוץ מרוב דוחק בין שני גופות של אנשים גוססים, ושפתותיי מדובבות חרש "לשנה הבאה בירושלים". זאת בלבד זכרתי, בנסיבות אלו, מכל ההגדה של פסח. והוא פקדני בעוד עשרות נסיבות ורגעים מאז, ויקצר המצע מהשתרע...

מהיכן נובע כוח עז זה להישרד, להיצמד לחיים? מה הם מקורות יניקתו וחיותו? ומה בין זה ובין חציו השני של פסוק טז שבפרק כ"ו בשמות, "עֲצֵי שְׁטִים עֲמָדִים", העוסק בקרשי המשכן (ועֲשִׂיתָ אֶת הַקְּרָשִׁים לְמִשְׁכַּן עֲצֵי שְׁטִים עֲמָדִים)? הן הכותרת של מאמרנו מעידה על הקשר שביניהם. אולם, מה טיבו?

כדי להתקרב לתשובות על שאלות אלו, להבינן ולרדת לעומקן, הבה ונתאזר בסבלנות ובאורך רוח ונצעד בצוותא בדרך שבה אני הלכתי לבדי, או ליתר דיוק, עם "רעיי" זה, שאליו התוודעתי ושסיפרתי לך עליו קודם לכן, עד שגיליתיו.

על "עצי שטים עמדים" מביא רש"י את דברי מדרש תנחומא. דברים אלה מיישבים, בין היתר, שתי שאלות המתעוררות למקרא הכתוב. השאלה הראשונה היא: מדוע נאמר בפסוק טו "הַקְּרָשִׁים", בה"א הידיעה דווקא והרי הקורא מתחילת פרק זה (פרק כ"ו) לא "פגש" בקרשים עד הנה? הם נמצאים לראשונה בפסוק שלפנינו, ומדוע יידע אותם הכתוב בה"א הידיעה, כאילו הם מוכרים וידועים? השאלה השנייה היא: מה פירוש

המלה "עמדים" בהקשר זה שבסוף הפסוק? האם "עמדים" באה לתאר את "שטים", לציין את סוגם ולהבדילם מעצי שטים שוכבים? פירוש כזה איננו מתקבל על הדעת. ואם "עמדים" בא לתאר את מצבם של העצים לצורך מטרה מסוימת, מהי? אין תשובה לכך לא בפסוק ולא בפרק כולו.

הבה ונראה את דברי המדרש¹, כפי שהובאו ברשי"י על פסוקנו: "ועשית את הקרשים הל"ל ועשית קרשים כמו שנאמר בכל דבר ודבר, מהו הקרשים? מאותן העומדים ומיוחדים לכך. יעקב אבינו נטע ארזים במצרים וכשמת ציוה לבניו להעלותם עמהם כשיצאו ממצרים, ואמר להם שעתיד הקב"ה לצוות אותם לעשות משכן במדבר מעצי שטים. ראו, שיהיו מזומנים בידכם. הוא שישד הבבלי בפיוט שלו² יטס מטע מזורזים קורות בתינו ארזים, שנודרו להיות מוכנים בידם מקודם לכן".

אגב התשובות, שקיבלנו עתה על שתי שאלותינו, מתברר, שיעקב אבינו, לאחר ירידתו למצרים, נטע שם ארזים לצורך המשכן שעתיד להיבנות בעוד כ-230 שנה³. וכדברי רשי"י (שמות כ"ה, ה, ד"ה "ועצי שטים"): "ומנין היו להם במדבר? פירש רבי תנחומא: יעקב אבינו צפה ברוח הקודש שעתידין ישראל לבנות משכן במדבר והביא ארזים⁴ למצרים ונטעם וציווה לבניו ליטלם עמהם כשיצאו ממצרים".

ואתה עומד תמה: 230 שנה שומרים בני ישראל על עצי ארזים שנטע סבא ישראל! יתרה מזאת, הם לא רק שומרים עליהם, הם חייבים לטפח אותם ולדאוג כל העת לגידולם התקין, אחרת הם לא יישמרו לעת שיצטרכום, שהרי ציוו לקצצם בעוד 210 שנה בתום השעבוד ולגררם עמהם למדבר, כדי להשתמש בהם לצורך הקמת המשכן. וכל זאת נעשה בשעה של "וישימו עליו שרי מסיים למען ענתו בסבלתם" (שמות א', יא). במשך כל התקופה הקשה והארוכה הזאת הם ממשיכים לגדל ולשמור ארזים אלו מכוח בקשת הסבא של אביהם (או סבם), שאביהם רק שמע עליו מאביו שלו, ולא זכה לראותו, ומסר להם על בקשתו (המוזרה, לכאורה), בשעה שהם סובלים מרורות, יום יום, כדברי הכתוב

1. מדרש תנחומא ישן פרק ס"ט.
 2. ראה להלן התייחסות מפורטת יותר לפייטן זה ולפיוטו.
 3. כיצד 230 שנה? מספר זה מבוסס על חישוב כזה: 210 שנים נמשכו שנות הגלות. הללו החלו עם פטירתו של יעקב אבינו, כדברי המדרש שהביאם רשי"י בבראשית מ"ז, כח, בד"ה "ויחי יעקב": "למה פרשה זו סתומה? לפי שכיוון שנפטר יעקב נסתתמו עיניהם ולבם של ישראל מצרות השיעבוד שהתחילו לשעבדם". על 210 שנים אלו יש להוסיף עוד 17 שנה, מאז ירד יעקב אבינו למצרים (ואז נטעם כדברי המדרש) ועד לפטירתו, כפי שמעיד הכתוב בפרק מ"ז, ט: "ויאמר יעקב אל פרעה" (עם בואו למצרים) "ימי שני מגורי שלושים ומאת שנה", ובעת פטירתו היה יעקב בן 147 שנים, כעדות הכתוב "ויהי ימי יעקב שני חייו שבע שנים וארבעים ומאת שנה". הוסף לכך עוד כשנתיים ימים מאז שיצאו בני ישראל ממצרים אחרי 210 שנות השעבוד ועד שבנו בפועל את המשכן ונזקקו לעצי השיטים, הרי לנו סה"כ 230 שנים.
 4. אין לחשב את משך שנות השעבוד של בני ישראל במצרים כ-400 שנה, כדברי הכתוב בבראשית ט"ו, יג: "וענו אותם ארבע מאות שנה", שכן חז"ל לימדונו, שחישוב שנת ההתחלה של השעבוד הוא עם לידתו של יצחק. ראה ברשי"י שם בד"ה "כי גר יהיה זרעך", המחשב בפרוטרוט את שנות השעבוד, והקובע ע"פ חז"ל, ששנות השעבוד של בני ישראל במצרים נמשכו רק 210 שנים, ולא 400. וכן עיין ברשי"י שמות ו', יח, ד"ה "יושני חיי קהתי".
- יש לציין, שלפי מדרש זה הביא יעקב אבינו שתילי ארזים מארץ ישראל. במדרש הקודם לא משמע כן. שם מצוין רק שנטעם במצרים ולא נאמר מהיכן נטלם. לאמור: יעקב אבינו, כבר בשעה שעזב את הארץ לקראת פגישתו הנרגשת עם יוסף עם כל בני ביתו, על כל מטלטליהם, מקניהם ורכושם (ראה בראשית מ"ו, ה-ז), כבר אז דאג לנטילת שתילי ארזים כדי לנטעם במצרים.

"וימררו את חייהם בעבדה קשה בחמר ובלבנים ובכל עבדה בשדה, את כל עבדתם אשר עבדו בהם בפרך" (שם שם, יד). את ילדיהם זורקים ליאור או שוחטים, כדברי רש"י (ב), (ג): "וימת מלך מצרים" – נצטרע והיה שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדם⁵ והם מטפחים עצים ודואגים לגדלם, שנה אחר שנה, דור לדור ינחיל "מורשת" זו במשך 230 שנה!

ויתרה מזאת, כל כך לשם מה? להשתמש בהם כקרשים למשכן?! מהו משכן זה עבור המשועבדים והדוויים הללו במצרים? לא ברור כלל אם הם שמעו במדויק על טיבו? ואם שמעו את שְׁמֵעוּ, יש להניח שהשעבוד היום-יומי והדאגה לחיים ולקיום טשטשו את זכרו או את ייחודו.

ועוד תמה אתה: וכי למה לשאת שתילי ארזים מארץ ישראל ולנטעם במצרים לצורך שימוש בעצים בעוד כ-230 שנה? וכי יד ה' תקצר? לכשיזדקקו בבוא העת לקרשים – הם יימצאו להם לבטח, וכי מניין נמצאו להם במדבר כל יתר האבזורים המיוחדים והכלים הרבים הבלעדיים לצורך המשכן? התכלת, למשל ("צמר צבוע בדם חלזון" – רש"י), ועורות התחשים? והרי מתברר על-פי חז"ל (שבת כ"ח, ע"ב), ש"התחש שהיה בימי משה – בריה בפני עצמה היה, ולא הכריעו בה חכמים אם מין חיה הוא אם מין בהמה הוא... ולפי שעה נזדמן לו למשה ועשה ממנו משכן ונגנז"⁶. מדוע אפוא דאג יעקב אבינו וחשש לאפשרות שלא יימצאו עצים, עד שטרח, כבר בשעת ירידתו למצרים, לקחת עמו שתילי ארזים כדי לנטעם שם?

תשובה אחת היא לשתי התמיהות.

יעקב אבינו צפה ברוח קודשו את קשיי השעבוד ואת סבלות צאצאיו, ודווקא משום כך נטע את הארזים וציווה את בניו שיצוו את בנייהם ובני בנייהם לטפחם, לגדלם ולשמרם לצורך המטרה הנשגבה של בניית המשכן, לצורך תכלית קדושה שתתממש רק בעוד כ-230 שנה! וכל זאת, כדי ליצור לנכדיו ולניניו תכלית בעלת משמעות: עצים שישמשו לבניית המשכן. כשם שיעקב אבינו צפה ברוח הקודש, שעתידים ישראל לבנות משכן במדבר, כן צפה את הקשיים הרבים שעתידים להיערם בחייהם במרוצת 210 שנות השעבוד, ודאג מאוד לחייהם. מה עשוי לחזקם? מהו הכוח שיכול הוא לנטוע בהם כדי להיאתו בחיים וכדי שירצו להישרד?

התשובה היא: הארזים שיועדו לבניית המשכן. אלו עצי השיטים, העומדים להם ומזומנים לכך כדי ליתן להם עמידה וחיזוק בסבלותם. הם יעמדו לנגד עיניהם בעת הצרות ו"יעמידו" אותם על רגליהם להמשיך ולשאת את עול השעבוד המצרי ולקוות ולצפות לבניית המשכן המסמל את השראת שכינתו של בורא עולם בקרבם. לפיכך, הכתוב, המספר על צורך בניית המשכן, אינו מצוה "ועשית קרשים למשכן מעצי שיטים", אלא מדגיש "ועשית את הקרשים [בה"א הידיעה] למשכן", מעצי השיטים העומדים, שעמדו להם לאבותינו במשך שנות השעבוד במצרים, שהעמידום וחיזוקם ועומדים הם ומזומנים למשכן.

ניתן לומר, שיותר ממה שכיוון יעקב אבינו בנטיעת הארזים לצורך הקרשים, הוא כיוון ליצור לנכדיו ולניניו משענת ואתגר בשנות השעבוד. **יעקב אבינו, ברוח קודשו,**

5. ראה בהרחבה במדרש שמות רבה על אתר, ששימש מקור לדברי רש"י.

6. ראה רש"י לשמות כ"ה, ה, ד"ה "תחשים".

ביקש ליתן להם פשר ומשמעות לחייהם הדוויים, כדי שיוכלו לשאתם. הוא תכנן להם הנעה לחיים, תכלית שלמענה כדאי לשאת ולהישרד. בנטיעת הארזים נטע יעקב אבינו בצאצאיו את יצר ההישרדות, את הכוח להיאבק ולהיאחז בחיים על אף כל הקשיים, בעת שיתחיל השעבוד, לאחר פטירתו.

מעתה סרו כל תמיהותינו, אכן 230 שנה שמרו ישראל על עצי הארזים שנטע יעקב אבינו, **ויותר ממה שהם שמרו על הארזים שמרו הארזים עליהם. הארזים הזכירו להם את פשר חייהם ומשמעותם.** ולזאת כיוון יעקב אבינו בנטעו במצרים שתילי ארזים שבאו מארץ ישראל – היא תחנתם הסופית והבלעדית של עם ישראל, ולכאן הם אמורים לבוא אחרי צאתם ממצרים. זאת הייתה מגמתו העיקרית, יותר משכיוון בהם לאספקת "חומרי בנייה", והוא לא חשש ח"ו, שיד ה' תקצר בבוא המועד. למצרים היו לבטח תמיהות רבות: מה "מחזיק" את היהודים? כוונת המצרים הייתה לשבור את רוח ישראל, כמאמר הכתוב⁷: "הבה נתחכמה לו פן ירבה...", וכן "כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרץ ויקצו מפני בני ישראל" ("המצרים בעיני עצמם" – רש"י). הם לא שיערו בנפשם מהי המשמעות והפשר לכוחם של בני ישראל ש"פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד", ולא עלתה על דעתם מה סימלו ארזים אלו שעמדו (תרתי משמע) שם למען היהודים ששעבדו. יש להניח, שארזים אלו חיזקו את אבותינו והביאום שלא לשנות את שם, לבושם ולשונם, כדברי המדרש.

מן הראוי לציין, שמצאנו במדרש אחר תוספת מעניינת לדברים שצינו, שמעמיקה את הרעיון שהצגנו. על הפסוק: "וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים" (שמות ו', יג) אומר המדרש: "ציווה אותם לתקן עצי שטים לצורך המשכן" (ראה באריכות ב"תורה שלמה", כרך ט', עמ' 18 ואילך). המדרש התכוון, ש**משה ואהרן לא נצטוו רק להוציא את בני ישראל ממצרים, אלא גם, ואולי בעיקר, לטעת בהם פשר ומשמעות לחייהם, להעמיד לפנייהם תכלית, להחדיר בהם את ההכרה, שהוצאתם ממצרים אינה אלא אמצעי למטרה של "ושכנתי בתוכם"** (שמות כ"ה, כח). דוק, "בתוכו" לא נאמר, אלא "בתוכם". לפי המדרש זהו המָסָר, שנצטוו משה ואהרן למסור לבני ישראל ולפרעה מלך מצרים, עתה, עוד לפני שהחל התהליך של היציאה. עליהם לדעת שמטרת העל איננה רק יציאה מעבדות, אלא **עומדת לפנייהם גם הכניסה לחירות האמיתית, להכנת משכן ה' בתוכם, קבלת עול תורה ומצוות, ואין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה.** כאלה הם דברי הכתוב: "אני ה' אלוקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים" (ומהי תכלית ההוצאה?) "להיות לכם לאלוקים" (וללא כל ספק) – "אני ה' אלוקיכם" (במדבר ט"ו, מא).

מכאן באנו לְקֶשֶׁר ולהסביר בין "עצי שטים עמֵדִים" ובין שאלתנו הראשונה, בראשית דברינו: מהיכן נובע הכוח הנפשי להישרד ולהיצמד לחיים, ומה הם מקורות יניקתו וחיותו?

כך מבינים אנו גם את הפיוט הנמצא בסידורנו בברכת "יוצר אור", הנאמר ביום הראשון של חג הפסח "אור ישע מאושרים", שחיבר ר' שלמה הקטן ברבי יהודה הבבלי: "טָס מְטַע מְזַרְזִים – קוֹרוֹת בְּתֵינֵנו אֶרְזִים". כך גם מפרש שם בעל "מעשה אורג": "מטע של ישראל המזורזים במצוות, טָס – פרח והגדיל למעלה, וממנו עשו את קורות בתינו,

7. שמות י"א, י-ב.

הוא המשכן". לאמור: כל אדם חייב לבנות ולנצור משכן של קדושה שנשמתו בכל מקום שבו הוא חי, אם זה בבונקר שבגיטו וורשה הבוער, ואם זה במחבוא הבור הטחוב שבבית הקברות היהודי, ולאחר מכן במחנה ההשמדה בטרבלינקה ובמחנות אחרים, אליהם הועברתי ע"י הצוררים הנאציים, ואם זה בארץ ישראל, אליה הגעתי בראש השנה של שנת תשי"ו כמעפיל, אחרי נסים רבים. בכל התקופה האיומה הזאת חסדי הי"ת לא עזבוני. לנסים גלויים זוכים רק המאמינים במחולליהם.

לפני שנים אחדות בא לידי ספרו של די"ר ויקטור פרנקל, "האדם מחפש משמעות"⁸, ומתוך דפיו שואב אני מדי פעם חיזוקים לרעיונות שהבעתי כאן. יהודי זה, כמליוני אחינו בני ישראל, שמצא את עצמו בתום השואה מעורטל מכל משפחתו הענפה שנשפתה ומכל רכושו ונכסיו, עוסק בספרו במשמעויות החיים שלמענם הותרה אותו ההשגחה העליונה. בין היתר הוא כותב: "מי שיש לו איזה 'למה' שלמענו יחיה – יוכל לשאת כמעט כל 'איך'".

ושם בעמוד 138-139 אנו קוראים: "הסיכוי לצאת חי מן המחנה לא היה יותר מבשיעור של אחד למאה... לא היתה לי שום תקווה כי כתב היד של ספר הראשון שהסתרתי תחת מעילי בבואי לאושוויץ יינצל אי פעם. לכן היה עלי להשלים עם אובדן ראשית יצירתי. דומה היה עלי כי לא אניח אחרי ולא כלום. לא ילד בשר ודם ולא יצירת רוח. וכך התייצבה לפני השאלה, שמא בתנאים אלה חיי ריקים מכל פשר. לא ידעתי עדיין כי תשובה על שאלה זו כבר היתה מוכנה ומזומנת לי. הדבר קרה כשנצטוויתי למסור את בגדי ובמקומם "לבשתי" את בלויי הסחבות של אסיר ששולח לתאי הגאזים תיכף לבואו לתחנת הרכבת באושוויץ. במקום הדפים הרבים של כתב היד מצאתי באחד הכיסים של מעילי "החדש" דף אחד תלוש מסידור תפילה ובו פסוקי "שמע ישראל". כלום לא הייתי צריך לראות "במקרה" זה אתגר לחיות את מחשבותי תחת להעלות אותן רק על הנייר?"

אדם יהיה מסוגל להתגבר על קשיים וסבל, אם השכיל להציב לעצמו תכלית נעלה. זו היא "המשמעות" ו"הפשר", הבונים בו את הכוח להיאבק בנחשולי החיים ואת הרצון החזק להישרד. החיים בעבור "המשכן" הם הפשר שלי לחיים.

8. וי פרנקל, האדם מחפש משמעות, הוצ' "דביר", תל-אביב 1981.